

Magdalena Duda-Seifert, Mateusz Rogowski, Marta Góralewicz-Drozdowska

Potencjał krajobrazu kulturowego kościołów drewnianych Dolnego Śląska dla turystyki

Ekonomiczne Problemy Usług nr 52, 309-320

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MAGDALENA DUDA-SEIFERT, MATEUSZ ROGOWSKI

Uniwersytet Wrocławski

MARTA GÓRALEWICZ-DROZDOWSKA

Wyższa Szkoła Handlowa we Wrocławiu

POTENCJAŁ KRAJOBRAZU KULTUROWEGO KOŚCIOŁÓW DREWNIANYCH DOLNEGO ŚLĄSKA DLA TURYSTYKI

Wprowadzenie

Krajobraz kulturowy tworzy historycznie ukształtowany fragment przestrzeni geograficznej, powstałej w wyniku zespolenia oddziaływań środowiskowych i kulturowych, tworzących specyficzną strukturę, która objawia się regionalną odrębnością, postrzeganą jako swoista fizjonomia¹. Jest więc on formą dziedzictwa, wynikiem spuścizny wielu pokoleń, i jako taki posiada określoną wartość i potencjał kulturowy². Może być także rozumiany jako zespół elementów środowiska geograficznego, warunkujących rozwój turystyki na określonym terenie, a więc część zasobów strukturalnych tworzących potencjał turystyczny³.

Kościoły drewniane stanowią element zanikającego dziedzictwa kulturowego Europy, związanego do niedawna jeszcze ze środowiskiem wiejskim. Wykorzystanie drewna wiązało się z dostępnością, a więc niskimi kosztami jego pozyskania na obszarach obfitujących kiedyś w większe kompleksy leśne, a więc między innymi

¹ U. Myga-Piątek, *Spór o pojęcie krajobrazu w geografii i dziedzinach pokrewnych*, „Przegląd Geograficzny” 2001, t. 73, z. 1.2, s. 163–176.

² U. Myga-Piątek, *Krajobraz kulturowy w badaniach geograficznych*, w: *Krajobraz kulturowy. Aspekty teoretyczne i metodologiczne*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG nr 4, Sosnowiec 2005, s. 40–64,

³ J. Kaczmarek, A. Stasiak, B. Włodarczyk, *Produkt turystyczny*, PWE, Warszawa 2005, s. 51–71.

na ziemiach obecnej Polski południowej. Wśród trzech zasadniczych rodzajów konstrukcji ścian drewnianych rodzimą i prawdopodobnie najstarszą była konstrukcja wieńcowa, zwana też zrębową. Kościoły wznoszone w ten sposób w całości z drewna stały się przedmiotem rozważań w niniejszym artykule. Jednak spośród siedemnastu tego typu obiektów dolnośląskich jedynie kilka jest regularnie odwiedzanych, a pozostałe pozostają niemal nieznanymi, mimo że są obiektami o długiej historii, ciekawej architekturze i bogatym wyposażeniu. Z tego też względu celem artykułu jest określenie potencjału krajobrazu kulturowego tych obiektów dla potrzeb turystyki.

1. Metoda badań

Aby wzmocnić potrzebę uwzględniania jakości krajobrazu kulturowego w planowaniu przestrzennym, w tym także dla potrzeb turystyki, należy uzupełniać powyższe opracowania o oceny dotyczące treści i formy krajobrazu. Podstawowymi metodami tej oceny powinny stać się m.in.: kompleksowe badania terenowe – w tym szczegółowe inwentaryzacje obiektów i miejsc o cechach zabytkowych, a także ocena ich rangi, kondycji i funkcji w oparciu o studia archeologiczno-historyczne oraz analizy archiwalnych materiałów kartograficznych, danych teledetekcyjnych i materiałów planistycznych⁴.

Każda ocena krajobrazu kulturowego rozpoczyna się rejestracją zasobu, czyli szczegółową inwentaryzacją przestrzeni – w kryteriach architektury krajobrazu jest to identyfikacja formy, substancji i treści⁵. Ponieważ w myśl ustawy o zabytkach krajobraz jest dobrem kultury, można z powodzeniem stosować do jego oceny kryteria podobne do tych, które obowiązują w ochronie zabytków. Autorzy, korzystając z koncepcji metody zaproponowanej przez U. Mygę-Piątek⁶, przeprowadzili waloryzację krajobrazu kulturowego drewnianych kościołów Dolnego Śląska pod kątem oceny jego potencjału dla potrzeb rozwoju turystyki.

⁴ U. Myga-Piątek, *Kryteria i metody oceny krajobrazu kulturowego w procesie planowania przestrzennego na tle obowiązujących procedur prawnych*, „Waloryzacja środowiska przyrodniczego w planowaniu przestrzennym”, *Problemy Ekologii Krajobrazu*, tom XIX, Gdańsk – Warszawa 2007, s. 101–110.

⁵ K. Dąbrowska-Budziło, *Wartości krajobrazu kulturowego w praktyce planistycznej*, „IV Forum Architektury krajobrazu. Krajobraz jako wizerunek tożsamości regionalnej”, red. J. Rybarkiewicz, Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, Katowice 2002, s. 55–63.

⁶ U. Myga-Piątek, *Kryteria i metody oceny...*, *op.cit.*, s. 101–110.

Tabela 1

Metodyka oceny potencjału krajobrazu kulturowego kościołów drewnianych dla turystyki

	Opis kryteriów	3 punkty	2 punkty	1 punkt
Dawność zewnętrzna	wiek najstarszych dobrze zachowanych elementów zewnętrznych kościoła	starszy niż 1500	<1500-1700)	<1700-1900)
Dawność wnętrza	wiek najstarszych zachowanych elementów wyposażenia kościoła	starszy niż 1500	<1500-1700)	<1700-1900)
Historyczność	krajobraz jako forma dziedzictwa kulturowego, pamiątka przeszłości i źródło wiedzy historycznej; otoczenie cmentarzem z historycznymi nagrobkami i płytami nagrobnymi sprzed II woj. świat.	otoczony cmentarzem z zachowanymi kilkudziesięcioma nagrobkami lub płytami nagrobnymi	otoczony cmentarzem z zachowanymi kilkoma nagrobkami lub płytami nagrobnymi	pojedynczy lub brak nagrobków i płyt nagrobnych
Wartość estetyczna	walory widokowe wynikające z ukształtowania architektonicznego obiektu i usytuowania w krajobrazie	położenie na wzgórzu, stromym stoku, otoczenie drzewami, dominujący w terenie	na stoku, na małym wzniesieniu, otoczenie drzewami	inne położenie, brak ekspozycji, brak drzew lub zasłonięcie drzewami, zaniedbane otoczenie
Substancja autentyczna	zastępowanie oryginalnej konstrukcji i wyposażenia kościoła nowymi po 1900 roku	1 remont	2-3 remonty	4 i więcej remontów
Harmonia	wewnętrzna struktura krajobrazu dająca poczucie porządku i ładu oraz ciągłości funkcji; harmonijny układ kompozycyjny; dodatkowe elementy zabytkowe w otoczeniu: mur kam., bramy, kaplice, rzeźby lub kamienne krzyże	dodatkowe elementy zabytkowe otoczenia: architektury lub rzeźby; przynajmniej dwa, w tym jeden typu mur kamienny krzyże	nieznaczne zaburzenie porządku, ładu, ciągłości funkcji; co najmniej jeden element zabytkowy w otoczeniu	całkowite zniszczenie krajobrazu, poczucie chaosu i brak ciągłości funkcji; brak dodatkowych elementów zabytkowych w otoczeniu
Wyjątkowość	oryginalność i niepowtarzalność; odrębność terytorialna	krajobrazy unikalne w skali kraju	krajobrazy unikalne w skali regionalnej z elementami rzadkimi w skali kraju: soboty, fartuch	krajobrazy rzadkie w skali regionalnej
Treść	krajobraz charakterystyczny dla kręgu kulturowego; typowy język wzorów	charakterystyczna bryła kościoła; wieża nad wejściem do kościoła naprzeciw prezbiterium	wieża w innym położeniu przylegająca do bryły kościoła lub osobno	treść nie kojarzona z symbolem; brak wieży
Wartość emocjonalna	znaczenie obiektu dla ludności lokalnej, dbałość o obiekt i jego konserwacja	kościół systematycznie konserwowany, finansowany z pieniędzy ludności lokalnej lub z innych źródeł	prace remontowe mają na celu jedynie nie doprowadzić do dalszego niszczenia obiektu, pojedyncze uszkodzenia, braki w substancji kościoła	kościół zapomniany
Wartość użytkowa	użytkowanie obiektu w celach turystycznych i duszpasterskich	kościół użytkowany na co dzień w celach turystycznych oraz regularnie odbywają się w nim nabożeństwa	nabożeństwa odbywają się w niedziele i święta, zwiedzanie jedynie po uzgodnieniu z opiekunem obiektu	kościół nieużytkowany

Źródło: opracowanie własne na podstawie U. Myga-Piątek, *Kryteria i metody oceny krajobrazu kulturowego w procesie planowania przestrzennego na tle obowiązujących procedur prawnych*, „Waloryzacja środowiska przyrodniczego w planowaniu przestrzennym”, Problemy Ekologii Krajobrazu, tom. XIX, Gdańsk–Warszawa 2007, s. 101–110.

2. Obiekty badań

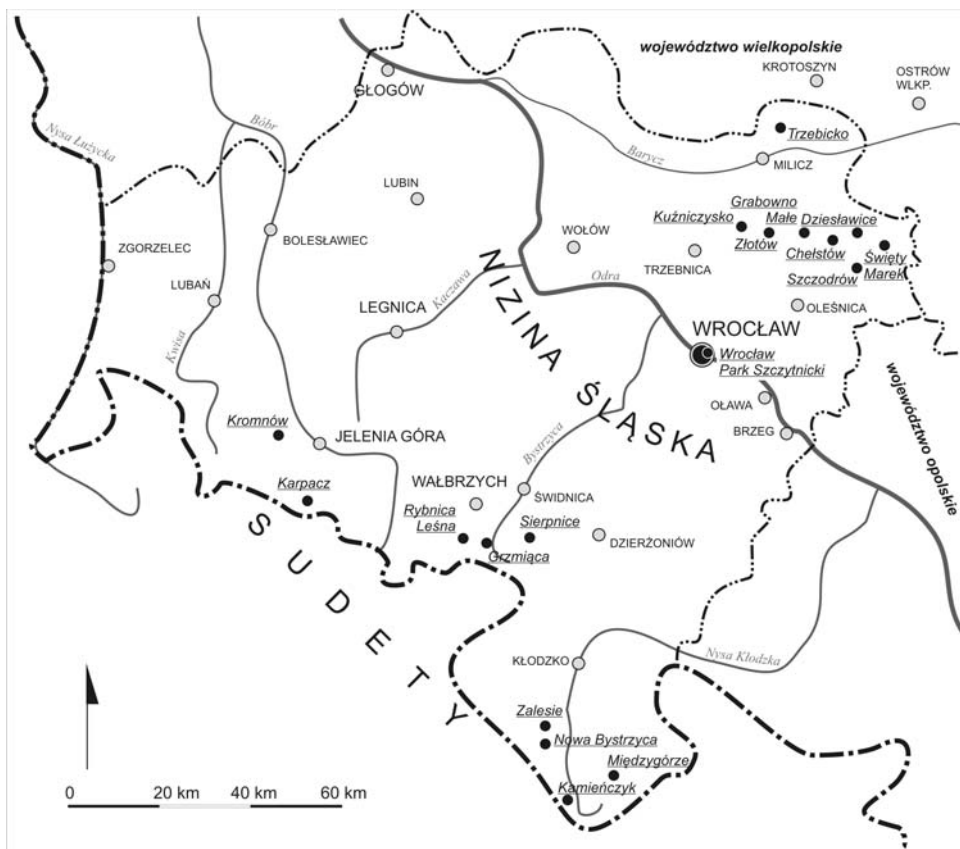
Zasięg terytorialny drewnianej architektury sakralnej na ziemiach obecnego Dolnego Śląska kształtowały czynniki natury geograficznej, ekonomiczno-społecznej i etnicznej⁷. Silniejszy rozwój sieci kościołów budowanych w konstrukcji wieńcowej nastąpił w okresie od XIII do XV wieku, co było uwarunkowane rozwojem osadnictwa w procesie kolonizacji i rozdrobnieniem sieci parafii. Kościoły te wznoszono wspólnym wysiłkiem mieszkańców wsi, co miało wpływ na wybór taniego i łatwo dostępnego budulca, a także powierzenie prac miejscowym rzemieślnikom. Do czasu intensywnego rozwoju przemysłu w XVIII wieku drzewo jako surowiec nie miało wielkiej wartości⁸. Po zniszczeniach spowodowanych przez wojny husyckie nastąpił kolejny okres budowy nowych obiektów i wprowadzania zmian w już istniejących (od końca XVI po XVIII wiek), przy czym w tym okresie do połowy wieku XVII część świątyń wznosiły lub przejmowały gminy ewangelickie. Ponad 130 istniejących wówczas kościołów drewnianych koncentrowało się w dwóch skupiskach – na północnym wschodzie oraz na południu regionu⁹. Taki rozkład przestrzenny był uwarunkowany większym zalesieniem, ubóstwem mieszkańców, a także pewną peryferyjnością położenia w stosunku do szlaków handlowych i dużych miast. Dodatkowo na pierwszym z wymienionych obszarów wskazywany jest związek z polskim elementem autochtonicznym, występującym tu zwarcie jeszcze w XVIII wieku.

Poza piętnastoma obiektami wzniesionymi *in situ*, na Dolnym Śląsku pojawiły się po XVIII wieku dwa nowe kościoły. W 1844 roku za sprawą hrabiny von Reden król pruski przekazał ewangelikom karkonoskim w darze sprowadzoną z Norwegii drewnianą świątynię pochodzącą z początku XIII wieku. A w roku 1913 z inicjatywy architekta Theo Effenberga przeniesiono ze Śląska Opolskiego kościół pw. św. Jana Nepomucena i umieszczono go na terenie Parku Szczytnickiego we Wrocławiu – jako element Wystawy Sztuki Ogrodowej i Cmentarnej. Oba obiekty od tego czasu wpisały się w krajobraz kulturowy regionu i dlatego również zostały poddane ocenie (rysunek 1).

⁷ L. Itman, *Drewniane budownictwo sakralne na Dolnym Śląsku*, „Zeszyty Etnograficzne”, tom II, Muz. Etnograficzne, Oddział we Wrocławiu, Wrocław 1974, s. 11–19.

⁸ D. Adamczak, *Architektura drewniana na Górnym Śląsku. Oferta edukacyjna Górnośląskiego Parku Etnograficznego*, Konferencja naukowo-dydaktyczna „Rola nauczyciela w rozwijaniu wiedzy o własnym regionie i jego kulturze”, Wyd. Muzeum Miejskie w Siemianowicach Śląskich, Siemianowice Śląskie 2006, s. 33–38.

⁹ L. Itman, *Drewniane budownictwo... op.cit.*, s. 11–19.

Rys. 1. Rozmieszczenie drewnianych kościołów w konstrukcji wieńcowej na Dolnym Śląsku

Źródło: opracowanie własne.

3. Ocena potencjału krajobrazu kulturowego kościołów drewnianych Dolnego Śląska dla turystyki

Na potencjał turystyczny krajobrazu kulturowego kościołów drewnianych Dolnego Śląska składa się wiele elementów określających jego treść i formę. Wskaźnik potencjału turystycznego zaproponowany przez autorów jest więc wynikiem analizy dziesięciu różnych kryteriów dotyczących samego obiektu oraz jego otoczenia, składających się na krajobraz kulturowy w skali lokalnej. Wszystkie te kryteria zostały scharakteryzowane w tabeli 1.

Pierwszym kryterium oceny jest **dawność zewnętrzna**, w przypadku której autorzy wzięli pod uwagę wiek najstarszych elementów konstrukcyjnych budowli, przyjmując założenie, że im element struktury krajobrazu jest starszy, tym cała

przestrzeń jest bardziej wartościowa. Z tego też względu stworzone zostały trzy przedziały czasowe, nawiązujące do periodyzacji dolnośląskiej historii. Najstarszym był okres trwający do przełomu XVI i XVII wieku, związany z rozwojem i utrwalaniem się religii katolickiej na Dolnym Śląsku. Można jedynie przypuszczać, że w tym czasie istniały niektóre z analizowanych kościołów, jednakże żadne ze źródeł jednoznacznie tego nie potwierdza. Dlatego też do grupy o najstarszym rodowodzie zakwalifikowano wyłącznie późnoromańską świątynię Wang pochodzącą z XII wieku, sprowadzoną XIX wieku z Norwegii do Karpacza. Na przełomie XV i XVI wieku na Dolnym Śląsku rozpoczyna się okres reformacji i kontrreformacji. Jest to drugi przedział czasowy charakteryzujący się nierównoprawnym współistnieniem wyznań katolickiego i ewangelickiego. Wówczas wybudowano wzmiankowane jako ewangelickie kościoły w Sierpnicy (rok 1564), w Grzmiącej (rok 1588) i w Rybnicy Leśnej (rok 1608), w Trzebicku (lata 1672-78) oraz kościoły katolickie w Szczodrowie (rok 1585), w Kromnowie w XVI wieku (brak rzetelnych opisów, przyp. Staffa et al. 2003)¹⁰, w Grabownie Małym (rok 1655), w Świętym Marku (rok 1660), w Dziesławicach (lata 1667-70) i w Chełstowie Wielkim w 2 połowie XVII wieku. Konwencja w Altranstädt podpisana w 1707 roku, gwarantująca odbudowanie swobód religijnych, rozpoczyna najmłodszy przedział czasowy, charakteryzujący się współistnieniem obydwu wyznań. W tym okresie wybudowano kościoły katolickie w Kamieńczyku (rok 1710), w Zalesiu (rok 1711), w Nowej Bystrzycy (rok 1726), w latach 1740-42 w Międzygórzu, w Złotowie (rok 1754) oraz w 1764 roku kościół ewangelicki w Kuźniczysku.

W podobny sposób autorzy postępują w przypadku **dawności wewnętrznej** określającej okres, z którego pochodzą najstarsze elementy wyposażenia kościoła. Przyjęto podział na okres najstarszy do końca XV wieku, kolejny obejmujący stulecia XVI i XVII oraz najmłodszy. Za najwartościowsze uznano wyposażenie świątyni Wang oraz kościołów w Chełstowie Wielkim i Szczodrowie. W przypadku dwóch ostatnich są to odpowiednio dwie cenne gotyckie rzeźby z XV wieku oraz drewniany tryptyk z 1491 roku, przeniesione z innych kościołów. W kolejnej grupie znalazło się sześć kościołów: w Sierpnicy z polichromią ścienną z 1592 roku, w Kromnowie z renesansową kamienną chrzcielnicą z 1593 roku, w Świętym Marku z bardzo cennymi późnogotyckimi rzeźbami z XVI wieku i późnorenesansowym ołtarzem głównym i amboną z 1620 roku, w Trzebicku z barokowym ołtarzem głównym, ołtarzami bocznymi i amboną z 1678 roku, w Grzmiącej z polichromią na ławach z 1620 roku i – posiadający najbogatsze wyposażenie – w Rybnicy Leśnej z renesansowymi ławkami z 1608 roku, amboną z 1610 roku, ołtarzem z 1611 roku oraz bogato zdobioną chrzcielnicą z 1630 roku. Najliczniejszą trzecią grupę tworzą kościoły w Dziesławicach i Nowej Bystrzycy z barokowymi ołtarzami

¹⁰ *Słownik Geografii Turystycznej Sudetów. Tom 2. Pogórze Izerskie*, red. M. Staffa, Wydawnictwo I-BIS, Wrocław 2003.

głównymi z początku XVIII wieku, w Zalesiu z ludową polichromią stropu nawy i prezbiterium z 1720 roku, w Międzygórzu z barokowym ołtarzem głównym z 1740 roku, w Kamieńczyku z barokową polichromią empor i chóru z 1743 roku, w Kuźniczysku z niszczącymi emporami z 1764 roku, w Złotowie z barokowym ołtarzem głównym i amboną z 2 połowy XVIII wieku i w Grabownie Małym z całym dziewiętnastowiecznym neogotyckim wyposażeniem.

Rys. 2. Kościół Świętego Idziego w Chelstowie Wielkim

Źródło: opracowanie własne.

Historyczność określa związek krajobrazu z lokalną historią. W przypadku analizowanej przestrzeni sakralnej źródło wiedzy historycznej stanowią nagrobki i płyty nagrobne na cmentarzu lub w murze otaczającym kościół. Najbardziej wartościowe pod tym względem są kościoły w Kuźniczysku, Świętym Marku, Złotowie, Kamieńczyku, Międzygórzu, Nowej Bystrzycy i Karpaczu, w otoczeniu których znajdują się cmentarze z kilkudziesięcioma nagrobkami pochodzącymi sprzed II wojny światowej. W drugiej grupie znalazły się krajobrazy sakralne obiektów w Kromnowie i Zalesiu, przy których znajduje się po kilka nagrobków lub płyt. W przypadku najniżej ocenionych kościołów brak takich elementów w ich otoczeniu lub występują one pojedynczo.

Walory widokowe wynikające z usytuowania obiektu w krajobrazie charakteryzują **wartość estetyczną**. Maksymalną ilość punktów uzyskały cztery kościoły

sudeckie. Obiekt w Kamieńczyku położony jest w miejscu eksponowanym na stoku i obsadzony świerkami. Kościół w Zalesiu również został usytuowany na stoku opadającym ku wciosowej dolinie potoku, a malowniczości dodają mu stare tuje wzdłuż północnej i wschodniej części ogrodzenia oraz przy wejściu do obiektu. Kościół Wang został celowo posadowiony przy górskiej drodze na Śnieżkę, tak aby był widoczny z Mysłakowic – wówczas letniej rezydencji króla pruskiego, a jego bryłę otaczają obecnie świerki. Obiekt w Rybnicy Leśnej stanowi dominantę w krajobrazie wsi, bowiem leży on na wysokiej skarpie nad zakolem rzeki, a teren świątyni obsadzono grupą kilku drzew, takich jak jawory, klony i dęby.

Do określenia **wartości substancji autentycznej** pod uwagę była brana ilość przeprowadzonych po 1900 roku remontów, które miały na celu zastępowanie oryginalnej konstrukcji i wyposażenia kościoła nowymi. Autorzy nie uwzględnili tu prac konserwatorskich, których zadaniem jest utrwalenie oryginalnych fragmentów zabytku i zabezpieczenie go przed dalszą degradacją. Dwa kościoły otrzymały najwyższą wartość punktów – w Sierpnicach, gdzie generalny remont został przeprowadzony w latach 1925-33, i wtedy też dodano soboty, oraz w Karpaczu, w którym podczas remontu w 1964 roku beskidzcy górale wykonali gonty w typie norweskim i pokryli nimi dach. Najwięcej remontów przeprowadzono w obiektach w Świętym Marku, Złotowie, Grabowni Małym oraz w Nowej Bystrzycy.

Harmonijność określa wewnętrzną strukturę krajobrazu dającą poczucie porządku i ładu oraz ciągłości funkcji. Za najważniejsze uznano istnienie muru kamiennego, otaczającego teren świątyni i cmentarza, gdyż elementy te tworzą łącznie charakterystyczny krajobraz sakralny typowy dla kręgu cywilizacji zachodnioeuropejskiej. Dodatkowo uwzględniano obecność kaplic, rzeźb i krzyży kamiennych. I tak jako najbardziej wartościowe oceniono krajobrazy kościołów w Świętym Marku, Grzmiącej, Kromnowie, Nowej Bystrzycy, Rybnicy Leśnej i Karpaczu. Najniższe oceny uzyskały obiekty w Kuźniczysku i Zalesiu, pozbawione elementów otoczenia współtworzących spójny układ kompozycyjny.

Wyjątkowość obiektów scharakteryzowana została na podstawie oryginalności i niepowtarzalności analizowanych kościołów. Do krajobrazów unikalnych w skali ogólnopolskiej został zaliczony obiekt w Karpaczu reprezentujący wyjątkową grupę romańskich kościołów skandynawskich z niskim krużgankiem obiegającym całą bryłę i stylizowanymi sterczynami w kształcie smoczych głów. Cztery kościoły uznano za unikatowe w skali regionalnej z elementami unikatowymi w skali ogólnopolskiej. Trzy posiadają bowiem tzw. soboty, czyli podcienia otaczające bryłę budowli, a są to obiekty w Trzebicku, Sierpnicy i Wrocławiu. Kościół w Grzmiącej jako jedyny w regionie posiada tzw. fartuch, czyli wąski, jednospadowy daszek wokół wieży.

Z punktu widzenia **treści** krajobrazu kulturowego bryła kościoła charakterystyczna dla kręgu cywilizacji zachodniej jest orientowana i posiada wieżę lub dwie nad kruchtą ulokowaną na jego osi podłużnej. Charakterystyczny krajobraz sakral-

ny będzie więc rozpoznawalny poprzez te elementy typowe. W przypadku kościołów poddanych analizie najbardziej typową sylwetkę posiadają obiekty w Kamieńczyku, Sierpnicach i Wrocławiu, a także większość obiektów położonych na północny wschód od Wrocławia. Wieżę usytuowaną w innym położeniu mają m.in. świątynie w Karpaczu, Rybnicy Leśnej, podczas gdy kościoły pozbawione wieży znajdują się w Świętym Marku, Nowej Bystrzycy i Zalesiu.

Autorzy artykułu **wartość emocjonalną** kościołów określili na podstawie znaczenia obiektu dla ludności lokalnej, dbałości o obiekt i jego konserwacji. Aż 11 z opisywanych kościołów zostało sklasyfikowanych jako zabytki systematycznie remontowane i konserwowane, często utrzymane z pieniędzy ludności lokalnej. Najlepszym przykładem wydaje się być obiekt w Złotowie, który szczególnie w ostatnich latach jest systematycznie remontowany ze środków własnych parafian. Optymistyczny wydaje się fakt, że tylko jeden z analizowanych kościołów, a mianowicie w Kuźniczysku, popada w ruinę, jednak został on objęty patronatem Fundacji Zamków i Rezydencji Dolnego Śląska we współpracy i pod nadzorem Gminy Trzebnica. Obecnie trwają starania o uzyskanie dofinansowania na konserwację obiektu i nadania mu funkcji muzeum regionalnego.

Wartość użytkowa charakteryzuje użytkowanie obiektu w celach zarówno duszpasterskich, jak i turystycznych. Najwyższą liczbę punktów otrzymał jedynie kościół w Karpaczu, który podlega miejscowej Parafii Ewangelicko-Augsburskiej. Nabożeństwa odprawiane są w nim regularnie zarówno w dni robocze, jak i w święta. Jest to jedyny kościół drewniany w konstrukcji wieńcowej na Dolnym Śląsku, użytkowany na co dzień w celach turystycznych, w którym regularnie odbywają się nabożeństwa. Kościół w Kuźniczysku jako jedyny jest nieużytkowany – powodem takiego stanu jest wykorzystywanie na potrzeby parafii drugiego kościoła (filialnego), wybudowanego w tej samej wsi na początku XX wieku. W pozostałych 16 kościołach nabożeństwa odbywają się przede wszystkim w niedziele i święta, a ich zwiedzanie możliwe jest jedynie po wcześniejszym uzgodnieniu z opiekunem obiektu.

Podsumowanie

Wyniki powyższych analiz świadczą jednoznacznie o dużym potencjale turystycznym krajobrazów kulturowych kościołów drewnianych wzniesionych w konstrukcji wieńcowej na Dolnym Śląsku. Ogromna ich wartość wynika pośrednio z niewielkiej liczby – spośród ponad 120 istniejących na tym obszarze jeszcze w XVII wieku obiektów przetrwało bowiem do dzisiaj jedynie 15. Stanowią one zapis bogatej historii i kultury tych ziem, podczas gdy dwa kolejne, choć zostały przeniesione z innego otoczenia, prezentują istotne wartości artystyczne i historyczne oraz wtopiły się w lokalny krajobraz kulturowy.

Tabela 2

Ocena potencjału krajobrazów kulturowych kościołów drewnianych Dolnego Śląska

	Dawność zewnętrzna	Dawność wnętrza	Historyczność	Wartość estetyczna	Substancja autentyczna	Harmonia	Wyjątkowość	Treść	Wartość emocjonalna	Wartość użytkowa	Suma	Klasa
Kuźniczysko	1	1	3	1	2	1	1	2	1	1	14	I
Grabowno Małe	2	1	1	1	1	2	1	2	3	2	16	II
Międzygórze	1	1	3	1	2	2	1	1	2	2	16	
Szczodród	2	1	1	1	2	2	1	2	2	2	16	
Nowa Bystrzyca	1	1	3	2	1	3	1	1	2	2	17	
Zalesie	1	1	2	3	2	1	1	1	3	2	17	
Kromnów	2	2	2	1	2	3	1	1	2	2	18	
Wrocław	2	1	1	1	3	1	2	3	2	2	18	
Złotów	1	1	3	2	1	2	2	2	3	2	19	
Dziesławice	2	2	1	2	2	2	2	2	3	2	20	
Kamieńczyk	1	1	3	3	2	2	1	3	2	2	20	III
Rybnica Leśna	2	2	1	3	2	3	1	2	2	2	20	
Sierpnice	2	2	1	1	3	2	2	3	2	2	20	
Grzmiąca	2	2	1	2	2	3	2	2	3	2	21	
Trzebicko	2	2	1	2	2	2	2	3	3	2	21	
Święty Marek	2	2	3	2	1	3	2	2	3	2	22	
Karpacz Górny	3	3	3	3	3	3	3	2	3	3	29	IV

Źródło: opracowanie własne.

Posługiwanie się określeniem potencjału dla turystyki jest w przypadku badanych krajobrazów jak najbardziej właściwe ze względu na fakt, że poddawane analizie kościoły drewniane nie funkcjonują dotychczas w produkcie turystycznym Dolnego Śląska. Najwyższe aktualne wykorzystanie kościoła Wang w Karpaczu jest uwarunkowane nie tylko jego unikatowością w kulturowym krajobrazie polskim, ale także atrakcyjną lokalizacją w dużej miejscowości turystycznej. Pozostałe świątynie położone na obszarze Sudetów są odwiedzane przez niewielką liczbę turystów eksplorujących ten atrakcyjny turystycznie region. Jest ich zbyt mało, by same stały się podstawą utworzenia szlaku turystyki samochodowej, jednak po

połączeniu z obiektami świeckiego budownictwa mogłaby powstać oferta Szlaku Architektury Drewnianej¹¹. Północno-wschodnia część województwa ciągle jeszcze czeka na aktywizację na rynku turystycznym. Analizowany potencjał może więc zostać do tego celu wykorzystany, tym bardziej że istnieje możliwość połączenia z podobnymi obiektami w sąsiedniej Opolszczyźnie i Ziemi Kluczborskiej w szlak kościołów drewnianych, nawiązujący do już istniejących ofert tego typu. Taką propozycję szlaku w dolnośląskiej części tego obszaru zaproponowali już M. Góralewicz-Drozdowska i M. Rogowski¹².

Na podstawie przeprowadzonej analizy określono cztery klasy krajobrazu kulturowego analizowanych kościołów drewnianych. Najwyższy potencjał dla turystyki, aktualnie w dużej mierze wykorzystywany, wyznaczono dla kościoła Wang w Karpaczu Górnym. Drugą klasę dziewięciu obiektów o wysokim potencjale tworzą kościoły w Dziesławicach, Świętym Marku i Trzebiecku (na obszarze północno-wschodnim regionu), a także w Grzmiącej, Kamieńczyku, Rybnicy Leśnej, Sierpicach i Zalesiu (na obszarze sudeckim) oraz we Wrocławiu. Trzecią klasę, reprezentującą potencjał określony przez autorów jako przeciętny, tworzą kościoły w Grabowni Małym, Szczodrowie i Złotowie oraz Kromnowie, Międzygórzu, Nowej Bystrzycy i Zalesiu. W ostatniej klasie, określonej jako obiekty o niskim potencjale dla turystyki, znalazł się kościół w Kuźniczysku.

Istnieje możliwość poprawy stanu samych obiektów i ich bezpośredniego otoczenia, a poprzez te prace – poprawy jakości krajobrazu kulturowego. Działania te mogą być jednak ograniczone do podniesienia ich wartości estetycznej, emocjonalnej i użytkowej. Niemniej działania takie są jak najbardziej wskazane, a dopiero kolejne cele musiałyby objąć zadania z zakresu zagospodarowania turystycznego, informacji oraz promocji.

THE POTENTIAL OF CULTURAL LANDSCAPE OF WOODEN CHURCHES IN LOWER SILESIA FOR TOURIST PURPOSES

Summary

The authors of the paper have made a research on seventeen wooden churches from North East Lower Silesia, Sudety Mountains and Wrocław. Their great value results from their little number in the region. Out of the 120 existing there in the XVII

¹¹ M. Duda-Seifert, *Sudeckie kościoły drewniane jako walor turystyczny*, w: *Komercjalizm turystyki kulturowej*, red. M.K. Leniartek, Wyd. WSZ, Wrocław 2008, s. 93–101.

¹² M. Góralewicz-Drozdowska, M. Rogowski, *Koncepcja przebiegu szlaku kulturowego w oparciu o sakralną architekturę drewnianą północno-wschodniej części Dolnego Śląska*, w: *Turystyka kulturowa na Dolnym Śląsku – wybrane aspekty*, Wrocław 2009, s. 73–82.

century only fifteen have survived till nowadays whereas two additional were brought to both Karpacz and Wrocław, first in 1844 while the second in 1913. Therefore the existing wooden churches constitute the important part of the vanishing cultural heritage of Europe and it seems to be essential to protect them and use for tourism purposes.

The potential of cultural landscape of wooden churches in Lower Silesia for tourism has been established following the concept proposed by Urszula Myga-Piątek (2007). The authors have elaborated the common indicator based on ten criteria, such as: age of the exterior, age of the interior, historical value, esthetic value, authenticity of the construction, harmony, uniqueness, essence, emotional value, usage value.

The classification of the churches into four classes have followed, which were: the highest potential, high potential, average and low ones. The results of the research clearly indicate great tourist potential of cultural landscapes of wooden churches in Lower Silesia.

Translation made by the authors